

Спеціалізованій вченій раді Д 26.236.02
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького
НАН України
(01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4)

ВІДГУК

офіційного опонента доктора юридичних наук, професора

Безклубого Ігоря Анатолійовича на дисертацію

Білани Олександра Петровича «Правочини, які порушують інтереси держави і суспільства, його моральні засади, у цивільному законодавстві України», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

Актуальність теми дисертації.

Одним із основних принципів цивільного законодавства є принцип свободи договору, згідно з яким, сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог Цивільного кодексу України, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. В той же час, чинне цивільне законодавство України містить достатньо багато імперативних положень, спрямованих на обмеження свободи договірної діяльності. Одним із багатьох привидів обмеження свободи договору є необхідність унеможливлення укладання правочинів, які підпадають під публічно-правові або морально-етичні заборони. Саме з цією метою в положеннях цивільного законодавства закріплено правило, згідно з яким, зміст правочину не повинен суперечити інтересам держави і суспільства та моральним засадам суспільства. Як відомо, у доктрині цивільного права превалює позиція, відповідно до якої, будь-яке обмеження фундаментального принципу свободи договору вимагає обережного, зваженого

підходу та серйозного теоретично-практично обґрунтування. У цьому контексті, закріплене в частині першій статті 203 Цивільного кодексу України обмеження принципу свободи договору такими цивільно-правовими категоріями як «інтереси держави і суспільства» та «моральні засади суспільства» виглядає достатньо проблематичним з точки зору тлумачення та правозастосування. В першу чергу це пов'язано з оціночним характером вищезазначених категорій, адже цивільне законодавство України не містить правового визначення інтересів держави і суспільства та моральних засад суспільства. Крім того, ситуація ускладнена відсутністю у вітчизняній правовій науці комплексних наукових досліджень правочинів, зміст яких суперечить інтересам держави і суспільства та його моральним засадам. За таких умов, категорії «інтереси держави і суспільства» та «моральні засади суспільства» наповнюються змістом в залежності від того, як їх розуміють окремі суб'єкти цивільних правовідносин.

Відсутність достатніх юридичних ознак для однакового розуміння зазначених категорій призводить до виникнення проблем у тлумаченні та правозастосуванні відповідних положень цивільного законодавства. Проблема врегулювання цивільно-правових відносин обмеження свободи договірної діяльності категоріями інтереси держави і суспільства та моральні засади суспільства є нагальною. Цивільне законодавство у цій частині потребує проведення додаткових ґрунтовних досліджень з метою, по-перше, з'ясування змісту та юридичної природи цивільно-правових категорій «інтереси держави і суспільства» та «моральні засади суспільства» та, по-друге, встановлення основних кваліфікуючих ознак правочинів, зміст яких суперечить вказаним категоріям. З огляду на вищезазначене, дисертація О.П. Білана є актуальною науковою працею, а отримані в результаті багаторічної роботи (перша наукова робота опублікована у 2013 році) висновки можуть бути взяті за основу для подальших наукових досліджень та вирішення низки складних теоретичних і практичних проблем тлумачення та правозастосування норм актів цивільного законодавства України.

Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідної роботи відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України «Актуальні проблеми цивільно-правового регулювання договірних відносин в Україні» (державний реєстраційний номер РК 0117U002700).

Наукова новизна, достовірність отриманих результатів.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним науковим дослідженням правочинів, зміст яких суперечить інтересам держави і суспільства та його моральним засадам. Отримання О.П. Біланом позитивних результатів стало можливим завдяки успішному виконанню завдань дисертаційної роботи. Зокрема, до останніх віднесено необхідність: визначити поняття цивільно-правової категорії «інтереси держави і суспільства»; визначити поняття цивільно-правової категорії «моральні засади суспільства»; встановити основні кваліфікуючі ознаки правочинів, зміст яких порушує інтереси держави і суспільства; встановити основні кваліфікуючі ознаки правочинів, зміст яких порушує моральні засади суспільства. На обґрунтованість висновків дисертації суттєво вплинула вдала структурна побудова дисертаційної роботи, оскільки дозволила у повному обсязі дослідити матеріал та виконати поставлені завдання наукової роботи.

У першому розділі дисертаційної роботи досліджено цивільно-правові категорії «інтереси держави і суспільства» та «моральні засади суспільства». Зокрема, автором проведено ретроспективний аналіз виникнення, законодавчого закріплення та подальшого розвитку вказаних категорій. Крім того, автором здійснено порівняльний правовий аналіз відповідних положень цивільного законодавства Франції, Німеччини та Російської Федерації. Проаналізовано сучасний стан вітчизняних наукових досліджень наявної проблематики. На підставі проведеного аналізу дисертантом надані визначення цивільно-правовим категоріям «інтереси держави і суспільства» та «моральні засади суспільства».

У другому розділі проведено системний аналіз можливих обмежень договірних зобов'язань у зв'язку з необхідністю дотримання цивільно-правових категорій «інтереси держави і суспільства» та «моральні засади суспільства». Проведено порівняльний правовий аналіз аналогічних обмежень свободи договору в актах цивільного законодавства окремих іноземних держав. На підставі проведеного аналізу, з урахуванням висновків отриманих у першому розділі, автором встановлено перелік основних кваліфікуючих ознак правочинів, зміст яких суперечить інтересам держави і суспільства та його моральним засадам.

Необхідно зазначити, що структурна побудова дисертаційного дослідження зробила можливим виявити проблеми і недоліки у правовому регулюванні, насамперед, договірних зобов'язань та надати пропозиції щодо вирішення наявних проблем тлумачення та правозастосування відповідних положень Цивільного кодексу України.

З точки зору змістовності, дисертаційне дослідження О.П. Білана являє собою науковий аналіз складних теоретико-практичних проблем, для вирішення яких, дисертант використав достатньо великий масив юридичної літератури, нормативно-правових актів, матеріалів судової практики та кваліфіковано оцінив їх. Зокрема, в дисертаційній роботі розглянуто низку дискусійних проблем та запропоновано власне бачення їх вирішення. При цьому, правова позиція дисертанта формується зважено і доказово обґрунтовано, викладається послідовно, логічно та юридично грамотно. Наведений підхід, незважаючи на складність теми дисертаційного дослідження, надав дисертанту можливість досягти низки науково-теоретичних та практичних результатів, що мають ознаки наукової новизни.

Заслуговує на увагу пункт перший наукової новизни в якому автором надається правове визначення категорії «інтереси держави і суспільства». Так, під категорією «інтереси держави і суспільства» розуміються публічні інтереси, які визнані та закріплені державою в актах публічного законодавства з метою

забезпечення нормального соціального, економічного та політичного функціонування держави. Таке формулювання є вдалим перш за все з практичної точки зору, оскільки Цивільний кодекс України не містить положень, які встановлюють недійсність правочинів, що спрямовані на порушення приписів актів публічного законодавства. Адже, положення частини першої статті 203 Цивільного кодексу України встановлюють умови чинності правочину, тим самим, залишаючи при цьому за межами свого врегулювання правочини, зміст яких порушує публічно-правові приписи. Проте, запобіжник у цивільно-правовому механізмі, відповідно до якого, визнання нікчемними правочинами, які є інструментом скоєння кримінального злочину або адміністративного правопорушення, а також ті, що спрямовані на порушення митного, валютного, антимонопольного та податкового законодавства, залишається не встановленим. За таких умов, запропоноване автором тлумачення категорії «інтереси держави і суспільства» дозволяє уникнути наведеної проблеми та надавати належну цивільно-правову оцінку таким «анти-публічним» правочинам.

Слушною та обґрунтованою є позиція автора згідно з якою, з об'єктивної сторони ідентифікуючою ознакою правочину, який порушує інтереси держави і суспільства, є його мета, тобто, спрямованість на досягнення такого результату, який порушує закріплені в чинному законодавстві публічні інтереси, а з суб'єктивної сторони основною ідентифікуючою ознакою таких правочинів є вина, оскільки порушення, закріплені в чинному законодавстві публічних інтересів, завжди є протиправною дією, а вина необхідним елементом юридичного складу такого правопорушення.

Інший важливий висновок зроблений автором у пункті десятому наукової новизни, згідно з яким, під цивільно-правовою категорією «моральні засади суспільства» необхідно розуміти ті морально-етичні норми, що склались у суспільстві на основі традиційних, духовних і культурних цінностей, які не знайшли свого закріплення в актах цивільного законодавства, але при цьому є усталеними у певній сфері цивільних відносин. Зокрема, до таких автор

відносить морально-етичні норми закріплені в положеннях Правил адвокатської етики, Етичного кодексу лікаря України, Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи України тощо. З огляду на зазначене, запропонований автором підхід до розуміння моральних засад суспільства є новим і дозволяє ідентифікувати моральні засади суспільства в цивільному законодавстві України.

Значення результатів дослідження для науки і практики.

Теоретичні та прикладні висновки і рекомендації дисертаційного дослідження використовуються та можуть бути використані у:

науково-дослідній роботі – при подальшому дослідженні проблематики правочинів, зміст яких порушує інтереси держави і суспільства;

законотворчій діяльності – з метою вдосконалення відповідних положень цивільного законодавства України;

правозастосовній діяльності – під час розгляду судових справ про визнання правочинів недійсними, у зв'язку з порушенням інтересів держави і суспільства та моральних засад суспільства;

навчально-методичній роботі – під час викладання навчальної дисципліни «Цивільне право», підготовки матеріалів для підручників, посібників.

Загальна оцінка.

Положення та висновки, винесені на захист є достатньо обґрунтованими. Отримані автором дисертації результати є суттєвим внеском у подальший розвиток теорії цивільного права і практичного застосування її положень. Ознайомлення з дисертаційним дослідженням О.П. Білана дозволяє зробити висновок про самостійний характер роботи, ґрунтовну методологічну базу, використану під час дослідження, відповідає визначеній меті й вирішує конкретні поставлені наукові завдання та відповідає вимогам, які ставляться до такого роду досліджень.

Відповідність змісту дисертації спеціальності, за якою вона подається до захисту. За змістом дисертаційна робота О.П. Білана на тему: «Правочини, які

порушують інтереси держави і суспільства, його моральні засади, у цивільному законодавстві України», відповідає спеціальності спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Оцінка мови та стилю дисертації. Дисертація написана грамотною українською мовою, стиль подання матеріалу відповідає прийнятому в науковій літературі. Матеріал викладено формально-логічно, ведення дискусії відзначається виваженістю і коректністю, автор дотримується правил наукового етикету і при цьому аргументовано висловлює свою позицію.

Повнота викладу положень дисертації в роботах, опублікованих автором. Результати дисертації належно апробовані й опубліковані у достатній кількості публікаціях, а саме, у семи наукових статтях, із яких: шість опубліковано у фахових виданнях України, одна – в зарубіжному науковому виданні (Австрія), а також у п'яти тезах доповідей на науково-практичних конференціях. Автореферат дисертації та публікації автора оформлені відповідно до вимог встановлених МОН України і повністю відображають основні положення, зміст та результати дисертаційного дослідження.

Слід зробити загальний висновок про те, що зміст дисертації в повній мірі розкриває поставлені завдання, завдяки чому роботу можна вважати завершеним науковим дослідженням.

Водночас необхідно звернути увагу на те, що дисертаційне дослідження О.П. Білана містить певні положення, які вимагають додаткової аргументації.

1. Так, автор робить висновок про те, що різниця між правочинами, зміст яких суперечить інтересам держави і суспільства та правочинами, які порушують публічний порядок полягає в тому, що коло правочинів, які порушують публічний порядок, обмежується випадками порушення публічних інтересів, які закріплені у частині першої статті 228 Цивільного кодексу України. Таке положення потребує додаткової аргументації, адже порушення перелічених у частині першої статті 228 Цивільного кодексу України публічних інтересів не може бути єдиною межею для встановлення різниці між порушенням інтересів

держави і суспільства та публічного порядку. Такий підхід в подальшому призведе до злиття та ототожнення зазначених категорій між собою.

2. Також, було б бажано в дисертаційному дослідженні визначити інші (додаткові) критерії розмежування понять «інтереси держави і суспільства» та «публічний порядок».

3. Автор наголошує, що у розробці рекомендацій щодо вдосконалення правових підходів до тлумачення і застосування цивільно-правових категорій «інтереси держави і суспільства» та «моральні засади суспільства», він виходив з контексту недійсності правочинів, проте, у цивілістичній доктрині, в актах цивільного законодавства, в подібних дослідженнях, сталим є зворотній підхід – від презумпції правомірності правочину. Власна позиція дослідника потребує пояснення.

4. У представленому дослідженні автором здійснено спробу категорію «моральні засади суспільства» з однієї сторони, показати у вигляді певного обмежувача принципу свободи договору з метою захисту особистих немайнових відносин, які не мають економічного змісту та тісно пов'язані з фізичною особою, а з іншої - як моральні норми, які не знайшли свого закріплення в актах цивільного законодавства, але є усталеними у певній сфері цивільних правовідносин. За теоретичною викладкою, залишається осторонь практична складова, яка потребує певної конкретизації, тим більше, коли акцент зроблено на моральність норм, що більш за все, притаманно саме цивілістичним принципам.

5. Зазначивши вину, як суб'єктивну сторону основної ідентифікуючої ознаки правочину, який порушує інтереси держави і суспільства, автор залишив поза увагою критерії оцінки ступенів вини, що мають істотний вплив на правові наслідки визнання правочину недійсним.

Разом з тим, вищезазначене має дискусійний характер та суттєво не впливає на загальний позитивний характер дисертаційної роботи. Зміст останньої свідчить про здатність автора до самостійних наукових пошуків,

до аналізу складних правових питань, до формування практичних висновків та рекомендацій.

Дисертаційне дослідження Білана Олександра Петровича «Правочини, які порушують інтереси держави і суспільства, його моральні засади, у цивільному законодавстві України» за своєю актуальністю, новизною та вирішенням досліджених проблем, теоретичним рівнем та практичною корисністю, достовірністю та обґрунтованістю одержаних результатів повністю відповідає вимогам пунктів 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.), які висуваються до кандидатських дисертацій, а її автор – Білан Олександр Петрович заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент:

**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

І.А. Безклубий

